

УДК 342.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27>

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Шопіна І.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3334-7548
e-mail: shopina.i.m@gmail.com*

Шопіна І.М. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців.

На основні аналізу правових актів зроблено висновок про недостатність системності у формуванні правових цінностей військовослужбовців, що потребує здійснення низки заходів організаційного, теоретико-методологічного та правового характеру. З'ясовано, що потребують свого коригування прогалини, пов'язані із визначенням правового статусу суб'єктів здійснення виховних впливів. Визначено, що назріла необхідність осучаснення форм та методів виховної роботи. Враховуючи тривалість російської збройної агресії проти України, відкладання питань національно-патріотичного, військово-патріотичного та правового виховання військовослужбовців на мирний час уявляється непередбачливим.

У статті акцентовано увагу на тому, що в умовах правового режиму воєнного стану формування правових цінностей у військовослужбовців ускладнено низкою проблем, до яких належать: а) примат сили, який утверджується нині у міжнародному просторі і знаходить свій прояв у недієвості міжнародних механізмів стримування та притягнення до відповідальності держави-агресора за численні порушення гуманітарного права, цілісності та недоторканості території інших держав у межах їх кордонів; б) тривала недооцінка державою важливості формування у всіх верств населення готовності до збройного опору у разі нападу противника; в) непродумана мобілізаційна політика, яка сприяла створенню численних правових лазівок для ухилення від виконання військового обов'язку; г) недостатність кваліфікації існуючих суб'єктів, які здійснюють виховні впливи, особливо в аспекті роботи з військовослужбовцями зрілого віку, педагогічна робота з якими будується за іншими алгоритмами, ніж з дітьми та юнацтвом; г) недосконалість нормативно-правових актів, якими регламентується правове виховання військовослужбовців.

Наголошено на тому, що формування правових цінностей у військовослужбовців є елементом національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Метою цієї діяльності є закріплення у ціннісно-мотиваційній сфері військовослужбовця ідеї про важливість правових способів та методів вирішення конфліктів та розв'язання проблем, які виникають в їх службовій діяльності та особистісному просторі. Критерієм результативності діяльності з формування правових цінностей є їх відтворення у повсякденній діяльності військовослужбовця під час вибору правових способів та методів досягнення його цілей.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, виховання, виховний процес, військовослужбовці, правові цінності, соціально-ціннісні потреби, правове виховання, правова поведінка.

Shopina I.M. Formation of legal values in the system of national-patriotic and military-patriotic education of servicemen.

Based on the analysis of legal acts, the article concludes that there is a lack of consistency in the formation of legal values of servicemen, which requires a number of organizational, theoretical, methodological and legal measures. The author argues that the gaps related to the determination of the

legal status of the subjects of educational influences need to be corrected. The author emphasizes that there is a need to modernize the forms and methods of educational work. Given the duration of Russia's armed aggression against Ukraine, postponing the issues of national-patriotic, military-patriotic and legal education of servicemen to peacetime seems to be unpredictable.

The article emphasizes that under the legal regime of martial law, the formation of legal values in servicemen is complicated by a number of problems, including: a) the primacy of force which is currently being asserted in the international space and is manifested in the ineffectiveness of international mechanisms for deterring and holding the aggressor State accountable for numerous violations of humanitarian law, integrity and inviolability of the territory of other States within their borders; b) the State's continued underestimation of the importance of forming legal values in all segments of the population.

It is concluded that the formation of legal values in servicemen is an element of national-patriotic and military-patriotic education. The purpose of this activity is to consolidate the idea of the importance of legal ways and methods of conflict resolution and solving problems arising in their service activities and personal space in the value and motivational sphere of servicemen. The criterion for the effectiveness of the activities aimed at forming legal values is their reproduction in the daily activities of a serviceman when choosing legal ways and methods of achieving his goals.

Key words: national-patriotic education, military-patriotic education, upbringing, educational process, servicemen, legal values, social and value needs, legal education, legal behavior.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська збройна агресія проти України виявила критичні недоліки в системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання в нашій державі. Тривала недооцінка цієї сфери призвела до формування індивідуалістичних цінностей у частини населення, що, з одного боку, в цілому відповідає тенденціям розвитку ліберальної правової держави, але з іншого – суперечить потребам суспільства в умовах тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності. Часті випадки ухилення від призову за мобілізацією, численні приклади спроб незаконного перетину державного кордону та зловживання процедурами отримання інвалідності є яскравими проявами цієї проблеми. Недостатній рівень патріотичної свідомості частини суспільства та неготовність деяких громадян до захисту Вітчизни почасти обумовлені тривалим ігноруванням питань національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Слід визнати, що існуюча модель виховання не повною мірою відповідає сучасним викликам і недостатньо забезпечує формування в молоді почуття патріотизму та відповідальності за майбутнє країни. Особливо слід відмітити зростання у всіх верствах суспільства тенденцій правового нігілізму, що знаходить свій прояв у пошуку позаправових шляхів вирішення існуючих проблем та виборі варіантів поведінки, які містять порушення правових приписів. Одним із проявів цього є збільшення випадків самовільного залишення частини військовослужбовцями. Отже, система національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання потребує кардинальних змін. Вказане слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням правових цінностей у системі виховання розглядав у своїх роботах Ю. Кривицький, який дійшов висновку, що правове виховання є складовою правової соціалізації особи та спрямоване на глибоке розуміння аспектів і рівнів цінності права, свідоме ставлення до прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, повагу до правового порядку, сумлінну реалізацію норм права. Правовиховний процес, головною метою якого є переміщення правових цінностей із зовнішньої для людини сфери у площину її внутрішніх уявлень, на думку вченого, виступає важливим механізмом праводержавотворення, а також засобом подолання деформацій правосвідомості та правової культури [1, с. 105]. Особливо цінним у представленій позиції, на нашу думку, є концентрування уваги на аспекті інтеріоризації, від ефективності якого у майбутньому залежатиме правова поведінка індивіда.

На думку Ю. Липовець, яка дослідила сутність правових цінностей та систематизувала їх, правові цінності-ідеали належать до сфери бажаного та є орієнтирами у конструюванні соціального світу, натомість правові цінності-компроміси є складовою світу сушого і через належне у формі правових норм є соціальним кодом конкретного суспільства. Ці правові цінності-компроміси виконують технічну функцію в організації, стратифікації та ієрархізації суспільства, мають розроблений механізм забезпечення та часово-просторову обмеженість [2]. Представлена вченою

систематизація є значним внеском у розробку механізмів, притаманних правовій державі і її процесам правозастосування.

О. Сивак і В. Дурач розглядають правові цінності в аспекті правової культури. Автори вважають, що правова культура, на відміну від правової реальності, «включає правові цінності, створені на попередніх етапах історичного розвитку держави і права. Тривалий час вивчався ідеальний аспект цього соціального явища, причому акцент робився передусім на правосвідомості, не надавалась оцінка реальному рівню правової культури, яка найчастіше зводилася до правосвідомості. Свідомість вчених засліплював «розвинутий соціалізм», що наводив думку на «розвинуту правову культуру». Такий підхід заважав реальній оцінці проблем, по суті маскував труднощі у правовій сфері суспільства. Отже, правову культуру можна розглядати як одну із категорій загальнолюдських цінностей, як важливий результат загальнодемократичних, загальнокультурних надбань прогресивного людства. Вона стає невід'ємним компонентом цивілізованої і правової держави, яка визначає у своїй організації та діяльності право, яке підпорядковане цивільному суспільству і гарантує невідчужені права людини» [3]. Слід погодитися з думкою щодо надзвичайної важливості поведінкових аспектів правової культури, в яких правові цінності знаходять своє практичне втілення.

Л. Полуніна зазначає, що метою правового виховання у державному вищому військовому навчальному закладі є формування високого професійного рівня правової свідомості та правової культури курсантів, що забезпечить бездоганне дотримання ними нормативно-правових актів різної юридичної сили як під час безпосереднього виконання службових обов'язків, так і у повсякденному житті, прищеплення їм почуття особистої відповідальності. Завдання правового виховання військовослужбовців Національної гвардії України науковиця бачить наступним чином: 1) формування почуття справедливості і нетерпимості до правопорушень, а також 2) формування непохитної стійкості до унеможливлення вчинення ними кримінальних правопорушень [4, с. 117]. Повністю погоджуючись з думкою авторки щодо значущості правової культури та правової свідомості курсантів, зауважимо однак, що в умовах наявності великої кількості суперечностей та прогалин у системі військового законодавства набуває важливості формування військовослужбовцями правових варіантів своєї поведінки в ситуації правової невизначеності, що, у свою чергу, вимагає включення до завдань правового виховання розуміння та інтеріоризацію принципу верховенства права.

Наведені вище та інші праці вчених, які вивчали сутність правових цінностей, правової культури, правової поведінки як складових, векторів розвитку та орієнтирів системи національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, свідчать, що у правовій науці сформовані науково-методологічні позиції щодо розуміння означених видів виховання. Разом з тим стосовно військовослужбовців як особливих суб'єктів виховних впливів ще спостерігається недостатність наукових напрацювань, що обумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета статті – визначити особливості формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми оптимальної організації виховних процесів, суб'єктами яких є військовослужбовці, мають своїми витокami загальну організацію національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання у суспільстві. Формування особистості соціально відповідального громадянина, якій усвідомлює і свої права та свободи, і свої обов'язки перед суспільством, потребує активної цілеспрямованої роботи багатьох суб'єктів, цілі та завдання яких для досягнення запланованого результату мають бути узгодженими. Таке узгодження відбувається на рівні правового регулювання, яке дозволяє досягти як єдиного розуміння термінів та понять у певній сфері суспільних відносин, так і виробити спільну позицію стосовно запланованих заходів та критеріїв їх оцінювання. Розвиток правового забезпечення виховних процесів має довгу історію і може слугувати темою для окремих наукових досліджень. Однак, враховуючи мету нашого дослідження, ми вважаємо за доцільне зупинитися на розгляді сучасного етапу правового регулювання національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання.

13 грудня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації вказаної політики як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії

участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [5]. Вказаний правовий акт містить два визначення базових понять у досліджуваній сфері. Національно-патріотичне виховання розуміється у Законі як наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Військово-патріотичне виховання тлумачиться як наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони [5].

Підтримуючи в цілому означені цілі, зауважимо, що їх досягнення потребує консолідованої діяльності суб'єктів, які здійснюють виховні заходи, і, головне – продуманого підходу до їх проведення, який включає відстеження та оцінювання ефекту кожного з них. Відповідно до положень ст.17 вказаного Закону забезпечення національно-патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу, працівників сил безпеки і сил оборони належить до повноважень сил безпеки і сил оборони. Відповідно до термінології Закону України «Про національну безпеку України», сили оборони – це Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [6]. У Законі України «Про Збройні Сили України» міститься згадування про виховання військовослужбовців, однак його суб'єкти там не визначені. Натомість, у правових документах, які регламентують діяльність Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, їх компетенція організувати, координувати та контролювати виховання військовослужбовців не визначена. Відсутність належним чином визначених повноважень суб'єктів виховних впливів не може не позначитися на якості виховного процесу. Нині у Збройних Силах України відбувається реформування системи морально-психологічного забезпечення, на яку було у тому числі покладено здійснення виховної роботи, проте новостворена система психологічної підтримки персоналу викликає багато нарікань стосовно визначення сфери її компетенції. Не дає відповіді на питання про суб'єктів здійснення виховних впливів і Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, в якій у підрозділі 3.4.1 йдеться про те, що у мирний час слід організувати взаємодію (комунікацію) Збройних Сил України з державними та громадськими організаціями щодо реалізації заходів національно-патріотичного виховання та військово-професійної орієнтації громадян [7] (тобто виховна функція покладається на невизначене коло осіб, світоглядна та ідеологічна спрямованість яких невідома). Під час дії воєнного стану здійснення вказаних виховних впливів залишається невизначеним. Зрозуміло, що здійснення виховних функцій покладається на командирів в силу ст. 13 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та інших правових актів. Однак нині до сил оборони України було призвано за мобілізацією велику кількість громадян з дуже різним рівнем розвитку ціннісно-мотиваційної сфери, у тому числі й на офіцерські посади. Деякі з них самі потребують допомоги і коригування в аспекті формування соціальної та громадянської відповідальності. Отже, розмитість компетенції органів військового управління в виховній сфері уявляється за таких умов небезпечною.

Що стосується формування у військовослужбовців правових цінностей, то цей процес також потребує посилення нормативно-правової складової. Так, наприклад, серед причин, які призвели до недостатньої ефективності військової кадрової політики, у Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року згадується декларативний характер значної частини пільг, соціальних і правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей. Тобто для військовослужбовців наочними є приклади нівелювання ролі права як універсального регулятора суспільних відносин – вони на власному прикладі можуть переконатися у недосконалості правових норм та їх нездатності вплинути на суспільні відносини. Це є однією із передумов зростання правового нігілізму як у суспільстві, так і у професійному середовищі.

Аналіз наведених вище й інших правових актів свідчить про недостатність системності у формуванні правових цінностей військовослужбовців, що потребує здійснення низки заходів організаційного, теоретико-методологічного та правового характеру. Потребують свого коригування прогалини, пов'язані із визначенням правового статусу суб'єктів здійснення виховних впливів. Назріла необхідність осучаснення форм та методів виховної роботи. Враховуючи тривалість російської збройної агресії проти України, відкладання питань національно-патріотичного, військово-патріотичного та правового виховання військовослужбовців на мирний час уявляється непередбачливим.

Висновки. В умовах правового режиму воєнного стану формування правових цінностей у військовослужбовців ускладнено низкою проблем, до яких належать: а) примат сили, який утверджується нині у міжнародному просторі і знаходить свій прояв у неієвності міжнародних механізмів стримування та притягнення до відповідальності держави-агресора за численні порушення гуманітарного права, цілісності та недоторканості території інших держав у межах їх кордонів; б) тривала недооцінка державою важливості формування у всіх верств населення готовності до збройного опору у разі нападу противника; в) непродумана мобілізаційна політика, яка сприяла створенню численних правових лазівок для ухилення від виконання військового обов'язку; г) недостатність кваліфікації існуючих суб'єктів, які здійснюють виховні впливи, особливо в аспекті роботи з військовослужбовцями зрілого віку, педагогічна робота з якими будується за іншими алгоритмами, ніж з дітьми та юнацтвом; г) недосконалість нормативно-правових актів, якими регламентується правове виховання військовослужбовців.

Формування правових цінностей у військовослужбовців є елементом національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Метою цієї діяльності є закріплення у ціннісно-мотиваційній сфері військовослужбовця ідеї про важливість правових способів та методів вирішення конфліктів та розв'язання проблем, які виникають в їх службовій діяльності та особистісному просторі. Критерієм результативності діяльності з формування правових цінностей є їх відтворення у повсякденній діяльності військовослужбовця під час вибору правових способів та методів досягнення його цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кривицький Ю.В. Правове виховання та правова реформа: прояви взаємозв'язку і взаємовпливу. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 100–108.
2. Липовець Ю.О. Правові цінності як ідеали та компроміси: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2021. 17 с.
3. Сивак О., Дурач В. Виховання правової культури військовослужбовців – невідкладне завдання кадрової політики у Збройних силах України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 2007. URL: https://vlp.com.ua/files/15_66.pdf (дата звернення 29.11.2024).
4. Полуніна Л.В. Питання правового виховання військовослужбовців Національної гвардії України. *Роль і місце соціально-гуманітарних та правових дисциплін в системі підготовки військовослужбовців Національної гвардії України: матеріали круглого столу* (м. Київ, 30 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 117–119.
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення 29.11.2024).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 29.11.2024).
7. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders/konceptcia_kadr_29012024.pdf (дата звернення 29.11.2024).